

**FADRUSZ MÁTYÁS KIRÁLYA
ÉS VÖRÖSMARTY SZÉP ILONKÁJA**

ÍRTA
KRISTÓF GYÖRGY

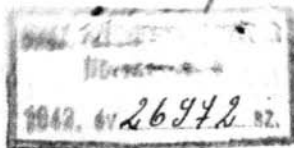

KOLOZSVÁR, 1943
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Különlenyomat
az ERDÉLYI MÚZEUM
1943. évi 2. számából

11.213/164

FELELŐS KIADÓ : DR. KRISTÓF GYÖRGY

MINERVA R.T. KOLÓZSVÁR 2218

FELELŐS VEZETŐ : MAJOR JÓZSEF

Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája

Mátyás király születésének ötszázadik évfordulóját ünnepelte Magyarország és a magyarság az 1940. évben.* Az országgyűlés, tudományos és irodalmi testületek, a legkülönbözőbb társadalmi közületek, egyszóval az egész hivatalos és nem hivatalos magyar világ hódolattal áldozott a nagy király emlékének. Idézte rendkívüli emberi és uralkodói alakját, kereste alkotásainak nyomát, politikai törekvéseinek hatását, eszméinek átsugárzását és későbbi századokba, a mai magyar életbe. Öröm és jövőt építő kötelesség volt ez.

A félezedik évforduló lezajlott. Mégis szabad legyen mintegy halk erdélyi ünnepi utóhangként néhány igénytelen sorral hozzájárulnom a Mátyás-kultuszhoz, a Mátyás király ünnepléséhez. Felhívom a figyelmet és rámutatok arra, hogy mennyire hasonló, sőt azonos fényben ragyog elő Mátyás király ötszázéves történeti alakja Vörösmarty Szép Ilonkájában és Fadrusz kolozsvári szoborművében. Természetesen megkísérlem a hasonlóságnak, az azonosságnak okát is adni, az összefüggést bizonyítani és igazolni.

Mindannak, amit a nagy király születésének ötszázadik évfordulójára emlékezzé az alábbiakban elmondandó vagyok, a kelte és kiindulópontja immár kerekben négy évtized távolába nyúlik vissza. Akkor felvillant észrevételemet és megállapításomat fejtem ki e sorokban. Valeant, quantum valent. Ha okfejtésemnek más haszna és gyümölcse nem is lesz, mint pusztán az, hogy ráirányítja a figyelmet egyrészt Vörösmarty géniuszának más művészeteket is megtermékenyítő gazdagságára, másrészt emlékszerű szobrászatunk legremekebb alkotására, Fadrusz Mátyás királyára, az író már csak ezért is eleve feloldozást kér és remél.

1.

1902. október 12-én történt. Ünnepnapot, vasárnapot írt a kalendárium. De ünnepet ült az egész természeti világ is. És ünnepi derű mosolygott Kolozsvárt az arcokon, s ünnepi érzés zsongott-zengett ki a szívekből is. Mit hatvan év előtt eredmény nélkül kísérelt meg a felbuzdult Pest és a buzgó Ferenczy István, megvalósította azt végre kincses Kolozsvár és Fadrusz János szívós kitartással, páratlan lelkesedéssel: állt immár a nagy király lovasszobra, felderült a várva-várt nap, a leleplezés országgra szóló ünnepe.

Az is volt a valóságban, az egész ország ünnepe, mert jelen volt azon az egész Magyarország: a király, Ferenc József, akit József (Ágost) főherceg személyesített; jelen volt a kormány Széll Kálmán miniszterelnök, a főrendiház gróf Csáky Albin, s a képviselőház gróf Apponyi Albert veze-

* A tanulmány egy részletét előadtam 1941-ben Kolozsvárt a Szabad Egyetemen.

tésével; megjelent a horvát bán és a többi közjogi méltóság képviselője; ott voltak a főispánok, a vármegyék, városok, a tudományos és közművelődési egyesületek küldöttei, és ott volt a nép, Kolozsvárnak és vidékének magyarsága mind egy szálig; messzi földről, távoli vidékekről is számosan. Végül ott volt természetesen — hisz a király is de iure személyesen jelen volt — a katonaság is, a honvédség és közös hadsereg egyaránt. Ez utóbbi szervezetben, mint egyéves önkéntes, a jelen sorok írója is ott várakozott a leleplezés ünnepi pillanatára.

Ám a percek nehezen teltek, az idő ólomlábon cammogott. A hosszúság várakozás és kényszerű helyben topogás alatt mint már újdonsült magyar irodalomtörténet tanár számolgatni kezdtem, mit s hány Mátyás királyról szóló irodalmi alkotást ismerek. A pesti gyerekek utcai éneke, Szabács viadala, a Zrinyi-töredék, Kisfaludy Károly, Czuczor Gergely, Arany, Jókai vonatkozó művei s a Mátyásról szóló tréfák, stb. nagy összevisszaságban mind megfordultak eszemben. Legelevenebben és leghuzamosabban most is a legszebb, Vörösmarty Szép Ilonkája tartott fogva. Mondogatni, szavalni is kezdtem magamban most is egyes részeit. Különösen és többször azt a két versszakot, amelyiken át fenségesen lép ki a nagy király a sokszínű múlt félezeréves homályából s áll elénk szinte ma is élő valóságként: „Felrobognak hadvészülte képpel... S a király jó... Fény nevére, áldás életére... Százszorozva visszazeng nevére...“

Már nem tudom hányadszor zsongtak végig bennem e sorok, mikor egyszer aztán csak véget ért a Szent Mihály-templomban az ünnepi istentisztelet s elkezdődött a küldöttségek, a hivatalos személyek, a miniszterek, zászlós urak, az országgyűlés elnökeinek, a farkasszemet néző pártoknak és vezéreiknek a felvonulása a leleplezés színhelyére. Majd hirtelen megszűnt minden zsiбongás, elhalkult minden zaj, s pernyi néma, de ünnepélyes csönd állt be: A király képviselője jött meg, az akkor még csak őrnagy József (Ágost), a mai tábornagy, királyi herceg személyében. Hogy megjelent és látható lett a király képviselője, eltűnt az arcokról minden sötét komolyság. Hódoló, szinte gyermekesen boldog éljenzésben tört elő a királytisztelet s szállt fel minden egyes jelenlevő, sokezer magyarnak az ajkán.

Aztán tovább pergett a leleplezés ünnepi műsora. Elhangzottak a király személynökét üdvözlő beszédek, el a király képviselőjének válasza s végre lehullt a lepel. Megtörtént a várva várt pillanat, valóra vált Kolozsvár kitartó lelkesedése által a hosszú évtizedek óta melengetett magyar törekvés: szemmel láthatóan előttünk állt a hatalmas emlékmű, Mátyás király lovasszobra. Láttára egy percig még a lélekzet is elakadt, majd tomboló taps riadt fel s szünni nem akaró éljen rivalgás zengett, zúgott és hullámozott a tömegben át, az országos méltóságokon kezdve a küldöttségek, főispánok, a téren szorongók, a környező ablakokból kíváncsiak vagy épen a háztetőket is merészen megszálló kolozsvári gyerekek száján egyaránt. Annyi volt az itt egybegyűlt sokaság, nem az emlékező képzelgés, hanem az egykori tudós történetíró feljegyzése szerint, mint a Mátyást királlyá választó és kikiáltó magyarok száma Pest-Budán ama bizonyos téli napon 1458-ban.¹

¹ Szádeczky Lajos: *Mátyás és Kolozsvár*. EM. 1902: 417.

Valóban felemelő élmény, soha el nem felejthető pillanat volt ez!

Jó magam is elbűvölten néztem a méreteiben is hatalmas szoborra. Mikor aztán tüzetesebben szemlélődni kezdtem, hogy mit is ábrázol a szobor, mit ragadott meg alkotója Mátyás király életművéből és jelleméből, hogyan fogta fel és ábrázolta ki a nagy királyt, szinte megdermedtem. Eleinte csak ingó, játékos káprázatként, de azonnal és tüstént ércbe öntött anyagi valóságban Vörösmarty sorai álltak elém:

*S felrobognak hadvészülte képpel
Ójlaki s a megbékiült Garák.
S a király jó, fölség érzetével*

*Környékeztén őt a hős apák,
Ősz Peterdi ősmér vendégére,
A király az: „Áldás életére“.*

*„Fény nevére, áldás életére.“
Fenn kiáltja minden hű ajak,
Százszorozva visszazeng nevére
A hegy és völgy és a zárt falak...*

Azzal a benyomással távoztam el, hogy Fadrusz Mátyás-szobra tulajdonképpen nem más, mint Vörösmarty Szép Ilonkájának ez a két versszaka, hogy a szobor eszméje és kivitele a Vörösmarty költeményéből van kiragadva és ércbe öntve, hogy tehát Fadrusz alkotó képzetét a Vörösmarty szelleme ihlette meg.

2.

Negyven év telt el azóta. E négy évtized alatt sokszor, az utóbbi húsz évben szinte naponta s nem is egyszer haladtam s haladok el a román uralomtól is épen hagyott² szobor mellett. S mindig vetettem és vetek rá egy tekintetet. S mindig felzsongtak a Vörösmarty sorai. Annyiszor és oly erővel ismétlődött meg az első, az ős-élmény, hogy az egykori, kúsa hangulatban támadt, nagyoni egéninek érzett s épen ezért tétován és félénken rejtekező intuición ma és itt mint bizonyítható és szilárd meggyőződés és tétel kér nyilvánosságot és hitelt nemcsak a status nascendi alanyi hangulatára és egyéni eszmélkedésére támaszkodva, de a status existendi tárgyi bizonyosságtétele és elutasíthatatlan, parancsoló evidenciája alapján is.

E tárgyi bizonyosság és kényszerű evidencia megragadása végett kérem a szíves olvasót, hogy álljon meg maga is Kolozsvárnak a nagy királyról elnevezett főterén, lehetőleg szemben a Fadrusz műalkotásával. E lehetőség hiányában kérem, hogy akik már látták a szobrot, vegyék s tartsák szem elé a bennük megmaradt emlékképet, ha még oly elmosódott volna is az: akik pedig még nem láthatták, vegyenek elé egy bármilyen egyszerű fényképmásolatot. Csak futó rátekintés és rövidke rá gondolás után is kérdezze meg kiki önmagától: Hát nem így van? Arra a kérdésre, hogy mit ábrázol a szobor, mi van ércbe öntve, mi a szobor eszméje, lehet-e más feleletet adni, mint azt, ami egyszerű valósággként a szem elé topan, kilépve és három méretű alakot öltve a Vörösmarty Szép Ilonkájából: „A

² A románság Mátyást románnak (!) tekinti s ez alapon nyert kegyelmet, s menekült meg a szobor a szétrombolástól vagy a pincébe hurcolástól. A többi erdélyi szobor ugyanis, még a jobbágyfelszabadító Wesselényié sem, meg a világszabadságot hirdető Petőfié sem került el e szégyenletes sorsot.

király az, fölségérzetével környékezvén őt a hős apák... Fény nevére, áldás életére, fenn kiáltja minden hű ajak. Szászszorozva visszazeng nevére, A hegy és a völgy és a zárt falak..."

A király az! — ősz Peterdi ismer vendégére. A király az! — állapítja meg habozás nélkül a szobor főalakjáról is az egyszerű, puszta rápillantás.

Semmi kétség: mind Vörösmartynál, mind Fadrusznál Mátyás, a diadalmas király, a rex imperator a középpontja a kiábrázolt jelenetnek. Az sem lehet kétséges, hogy ezt az egész jelenetet, melynek középpontja a diadalmas király, főképen pedig a jelenet középpontját alkotó király alakját is a fenség hatja át és foglalja egységbe.

Vörösmartynál e fenséges jelenet három mozzanatot foglal magában, ú. m. a királyvárás, a király megérkezése és a király megérkezésének hatása. Vidáman tolong a néptömeg Budavárt, fogadni, ünnepelni akarja a Bécset megvívó Mátyást. Ez a jelenet és a fenség kezdete. Szinte látjuk, mint lepi el az utat, zsúfolódik össze egymás hegyén-hátán a kíváncsi sokaság, hogy minél jobban lásson s minél közvetlenebbül tudja kifejezni szeretetét és csodálatát a népszerű király személye iránt, aki mindenkinek, nagynak és kicsinynek, úrnak és szolgának, barátnak, de az ellenségnek is igazságot oszt, megadja, mit érdemel. Kiszabja az igazságos just, ha lehet szóval, törvénnyel, de karddal is, ha kell s ha ő úgy akarja. Most éppen az ország leghatalmasabb s egyben legálnokebb ellensége, Bécs járt pórul s kapta meg méltó büntetését. Nagy cselekedetet vitt végbe a király, nagy diadalt aratott gonosz ellenségen! Hogyne örvendene hát korlát nélkül a nép aprajagyja, ifja és örege. Jön, ott van mindenki. Némelyek, mint Peterdiék, a vidékről, messze földről is beözönlöttek, hogy legalább egy éljent kiáltssanak a hős vezér magzatjának. Mintha ott volna az egész ország, mintha az egész magyar nemzet szíve dobbanna új öröme a dicsőségtől, mit a király most győzelmesen learatott. A fényes diadal még az elkeseredett, gőgös, oligarcha kiskirályokat is odavonzza. Felrobad hódolatra Újlaki s fel a Gara-dinasztia is. Amannak képen még ott komorlik a pártoskodó elkeseredés harcos árnyalata, talán dohog is magában amiatt, amit meg kellett érnie s amit most tesz. De a Garák már megbékélten jönnek fel hódolni, tiszteletet tenni a náluk hatalmasabbnak bizonyult úrnak, az elvitázhatatlanul nagy királynak. Vörösmarty sorai szerint:

*S van tolongás s új öröm Budában:
Győzelemből várják a királyt,*

*Aki Bécset vívó haragjában
Vérbosszút a rossz szomszédon állt.*

— — — — —
*S felrobognak hadvészülte képpel
Újlaki s a megbékült Garák...*

A jelenetnek ez kezdő tagja, mozgalmas fensége, a diadalmas királyt váró tömeg Fadrusz szobránál teljesen hiányzik. Tömegjelenetet a szobrászat csak falon, dombormívű alkotásban szokott és tud megtestesíteni. Különálló mű, legyen az bármennyire is monumentális, térhiány miatt sem igen kísérheti meg. És végül még az a veszedelem is fennáll az erre irányuló próbálkozásnál, hogy magát a kiábrázolandó eszmét teljesen elnyeli az összehordott, raktármódján halmozott anyag. Stílustalan és felesleges is ezt, effélét keresni szoborműben.

Az öröm, a fenség hangulatát azonban mégis sejteti, sugallja, megindítja valami a Fadrusz szobránál is. Ez az architektonikus környezet, Kolozsvárnak dícsőséges hagyományokat lehelő főtere, melynek szinte geometriai közepét foglalja el a Mátyás-szobor, de úgy, hogy közvetlen háttere a remek Szent Mihály templom haránt fala s mögötte ennek égbenyúló tornya, amelyek azonban nem a tér felező vonalába, hanem távolabb, a szél felé, a harmadoló vonalra épültek. Modern szobron sehol ily kézzelfoghatóan nem szemlélhető az, hogy az építészeti háttér mily fontos az emlékszerű szobor fenséges hatásához, mint a kolozsvári Mátyás szobornál. Igaz, hogy az építészeti háttér csökkenti a szobor soknézetűségét. A Mátyás-szobor pl. tulajdonképpen egynézetű: szemben kell állani vele, még pedig jó távol, szinte a tér szélére, hogy minden részlete a művész elgondolás szerint teljesen érvényesüljön. Oldalnézetben a főalak még érvényesül ugyan, de a mellékalakok közül a másik oldalon levő kettő csak foszlányosan vagy sehogysé látszik. A látható innenső kettő meg épen hátat fordít. Minél hátrább kerülünk, annál kevesebbet látunk a mellékalakokból is, az egészről is. Hátnézete pedig egyáltalán nincs. Az építészeti háttér, a Szent Mihály-templom maga mintegy elkergeti előre s szemközti nézésre kényszeríti a szemlélőt.

Vörösmartynál minden szem, Fadrusznál kincses Kolozsvár minden köve, az egész magyar történelem velem és veled, minden nézővel, a ma élő magyar nemzettel együtt várja, figyel, nézi a győzedelmesen hazatérő királyt.

*S a király jő, fölség érzetével
Környékeztén őt a hős apák.*

Ez, a király megérkezése a második s egyúttal középponti mozzanat a Vörösmarty elbeszélte jelenetben. Minden, ami eddig történt, azért történt, mert meg fog érkezni a király s minden, ami ezután fog történni, azért történik, mert megérkezett, előttünk van Mátyás. Az előzményeknek centripetális, a későbbi eseményeknek centrifugális középpontja a megérkezett Mátyás király.

Nyilvánvaló, hogy mind a költőnek, mind a szobrásznak itt, ezen a ponton kellett megcsillogtatnia művészi erejének nagyszerűségét s megalkotnia a fenséges, az igazságos és világverő királyt. S ez teljes mértékben sikerült is mindkettőjüknek, de egymástól különböző, ellentétes módszerrel.

Vörösmarty ugyanis a király személyéről közvetlenül csak egyetlen egy állítmányt mond. Ennyit: S a király jő. Semmi más mondanivalója, semmi más jelzője nincs. Ez az egy is nem sajátos, megkülönböztető jegy. Olyan általános, alapjában véve semmitmondó tevékenység, mint pl. az, hogy ül, lélezkzik, néz stb. Mivel sikerült hát Vörösmartynak a rex imperator Mátyás király személyét a fenség teltségében megjelenítenie? A környezetrajz által. Nevezetesen amint csak olvassuk minden reflexió nélkül az első, az előkészítő jelenetnek imént idézett tömör sorait, már érezzük, hogy nagyszerű jelenet fog kibontakozni, hogy dicsőségének teljességében fogjuk látni Mátyást. Ha pedig a költői szó mögé odagondoljuk a reális történeti tartalmat, akkor csakugyan előttünk áll a népszerű, az igazságos,

a külső ellenséget legyőző, a magyar becsületen foltot nem tűrő király, kinek uralkodói és hadvezéri nagysága hódolatra vonzza és kényszeríti még fondorkodó személyes belső ellenségeit is, az eddig trónjára vágyó, vagy trónját áskáló Újlakit és a Gara-dinasztiát. A kíséretében levő s vele együtt harcoló *hős apák*, vezérei, meg olyan büszkéek urukra, vezérükre, királyuknak dicsőségére, hogy bennük is királyivá nőtt az önérzet a diadalért és a büszkeség, hogy ilyen király oldalán vitézkedhettek: „Fölségérzetével környékezvén őt a hős apák” — mondja a költő. Hol az uralkodó vezére, kísérete ilyen fenségben ragyog, ott valóban a legteljesebb és legmértősebb kifejezése és megjelenítése a fenségnek az egyszerű tömondat: „S a király jó...” Párja ez az eljárás a Homerosz igent bólintó Zeusának.

A fenséges Mátyást, a benn igazságos, szeretett népszerű királyt, a künn diadalmas hadvezért, az itt is, ott is egyaránt megcsodált és tiszteltet parancsoló lángelméjű monarchát kellett és akarta tudatosan érbe önteni Fadrusz is. „A kolozsvári Mátyás szoborban Magyarország fénykorát ábrázolom, — mondja maga Fadrusz,³ amikor a magyar rettegve tisztelt és csodált nemzet volt Európa népei között. Ha a magyar ember szíve elborul és vigasztalást keres régmúlt idők fényében és nagyságában: akkor e dicsőségteljes pazar és világra szóló korszakba bolyong vissza és ott találja azt a csodás alakot, a magyar nép legendás királyát, Hunyadi Mátyást, aki egyszerű ember tudott lenni az egyszerű emberekkel, de az akkori kor fejedelmei között olyan volt, mint a sas a verebek között.” A Mátyás személyében és uralkodásában kiteljesedő magyar imperiumot, a magyar imperium diadalát akarta Fadrusz szemléltetni. Ez az ő, a Mátyás szobor eszméje. Ugyanaz, mint a Vörösmartyé: sőt fokozottabban, egészen a fogalomig, az időtlenségig ugyanaz. És ez természetes is. Végre is a Vörösmartyé költeményének a hőse Szép Ilonka. Az ő történetébe ágyazódik be az egykori ismeretlen vadász, aki nem más, mint maga a király. Ellenben Fadrusznál Mátyás nem epizód, hanem ő az egyetlen cél és feladat: a diadalmas magyar imperium szem elé állítása, anyagba öntése.

Sikerült-e s milyen eszközökkel sikerült Fadrusznak az eszmét kifejeznie?

3.

Az erő, a hatalom birtokosát a szobrászat rendszerint lóra ültetve ábrázolja még akkor is, ha az ábrázolandó nem uralkodó és nem hadvezér. Példa erre a Monarchia egykori külügyminiszterének, a mi Andrássy Gyulánknak a lovasszobra. Andrássy államférfiúi, diplomata érdemeiért kapott szobrot s Zala lóra ültetve állítja elénk az európai nagyhatalmi koncert magyar főszereplőjét. Még a hatalmas nőket is lóra ülteti a szobrász. Mária Teréziát pl. maga Fadrusz. A Zumbusch bécsi szobrán Mária Terézia ugyan trónon ül, de hatalmának, annak, hogy nyugodtan trónolhat, közvetett szemléltetése végett már nem is egy lovat, hanem négyet állított oda a szobrász: négy hadvezér megy, vágat a világ négy tája felé, hogy megvédje a szépséges császárkirályné birodalmát. Önként értődik, hogy a Mátyás szobra csak lovas szobor lehet. Ilyennek tervezte már

³ Levele Szeged város közönségéhez. Közölve Lázár Béla: Fadrusz János élete és művészete. I, 27. l.

Ferenczy István is és a Fadruszzsal együtt pályázó másik hat művész, Vastagh György, Köllő Miklós, Bezerédy Gyula, Tóth András, Róna József, Sovánka István is.

Fadrusznak van egy harmadik lovasszobra is, a Wenckheimé Kisbén. A három ló közül a Mária Teréziáé a legmozgalmasabb, majdnem a nyugtalanságig mozgó. Pedig tulajdonképpen helyt áll ez is, de helytállásában mintha lovardai mutatvánnyal akarná szórakoztatni a nézőt. Mária Terézia korabeli, az akkori szokás szerint idomított ló ez, amelyik bár tudja, hogy előre lépés nélkül egy helyben kell állnia (hiszen, ha király is, aki megüli, de nő, lovagláshoz nem szokott asszony!), de azt is, hogy nem szabad csak úgy, sután, mozdulatlanul a földbe gyökereznie, hanem bámultatni kell magát és magasiskolai tudományát. Ezzel ellentétben a Wenckheim lova maga az egyszerű, természetes nyugalom. Mozdulatlanul, nyugodtan helyt áll a nemes vér, de figyelem, engedelmesség, gyorsaság, élet sugárzik le róla. Ahogy illik és kell is, ha hátán ülő gazdája is, meg ő maga is a magyar lónemesítés eszméjét akarja kifejezni. Mátyás alá — önként értődő — sem idomított bécsi, sem kitenyészített versenyló nem talál, őt, a diadalmas hadvezért harci mén illeti meg csupán. Azon is ül, kemény, teherbíró, szívós, szinte vaskosan erős harci lovon. A kecses Wenckheim ló könnyű alakja, karcsú lábszárai, magas és vékony csülke díjat nyerő versenyló.⁴ A Mátyás lova erős, csontos, nehéz harci mén, amelyiknek nem futni kell tudnia, hanem terhet, hideget, éhséget, a tábori élet száz sanyarúságát kell elviselnie. Szügye, nyaka, combja mind azt mutatja, hogy csatára termett, ott van ő elemében. Épen, mint gazdája, Harcedzett, tűzálló erő, ez a Mátyás lovának egyik uralkodó vonása. Másik a nyugalom. Nyugodtan, mozdulatlanul áll. Mint négy oszlop, olyan nyugodt a négy láb. A két hátsó a nagyobb erő és nagyobb nyugalom kedvéért egy kissé a szokottnál szertébb feszülve nehezedik rá az alapzatra. Az egész nyugodt mozdulatlan tartást egyetlen könnyű és természetes elhajlás teszi elevenné: a kissé mélyre szegződő fejmozdulat. Szükség volt rá, hogy a nyugalmas erő élettelené merevedésének még az árnyéka se fenyegetsen. A célt pompásan elérte vele Fadrusz anélkül, hogy a könnyed mozdulat az egész alakon előmlő erő nyugalmasságát csökkentené. Bár nyugodtan helyt áll az a ló, él, figyel, várja lovasa parancsát.

A nyeregben ülő lovas, Mátyás király azonban e percben még nem parancsol semmit. Az akkori kor divatja szerint mereven egyenesre feszült lábbal ül nyergében, úgy hogy szinte áll a kengyelben. Karját a ló marján keresztbe tett kardon pihenteti. Ahogy azonban kezét rajta tartja, arra mutat, hogy az a kard erős kézben van, hogy az a kéz most diadalmasan pihen ugyan, de bármely pillanatban kész az ellenségre rávágni, lesújtani. A király feltűnően domború melle az erő dübörgő katlana, lefékezett mozgonya. Széles, izmos válla is csak úgy duzzad az erőtől. A remekül meg-

⁴ E szobor egyik ismertetője így vélekedik róla: Fadrusz nagy tanulmányokat tett, sokat foglalkozott a ló mechanikai és pszichológiai tulajdonságaival és így született meg a kisbéri Wenckheim szobor, melyet nemcsak az e téren való legjobb magyar műnek tartok, de amely a világ minden lovasszobra közt a legkiválóbbak egyikét jelenti. Kár, hogy ez a remek el van rejtve a nagyközönség és a művészek előtt, neki a helye Budapesten volna, valamint másának ott kellene lennie Európa minden képfaragó iskolájában. (Lovik Károly: A lovas szobrok lovai. Művészet, VI, 99. l.).

mintázott egyenes tartású, sasszemmel a messziségbe néző, a jövőt vigyázó sajátosan Mátyás arc és fő a csúcspontja és koronája a lóban és lovasban harmonikusan kifejezett erő és nyugalom fenségének.

Amikor Fadrusznak az a gondolata támadt, hogy Mátyás fenségét, mindeneket szeretetre, hódolatra magához vonzó vagy térdre kényszerítő dicsőséges hatalmát nyugalmi állapotban tüntesse fel, a legnagyobb művészi feladatra vállalkozott. A hatalom fenségét, diadalmas nagyságát t. i. a szobrászat mint ható, tevékenykedő, cselekvő, alkotó erőt szokta megjeleníteni. És ez természetes is, mert hisz az erő csak akkor erő és nagysága és fensége csak akkor meggyőző bizonyosság, ha látjuk, hogy mit ér, mit alkotott, mi az eredménye. Véghezvitt nagy tettek, maradandó alkotások szemléltetik az erőt, a hatalom fenségét. A mozdulatlan, munkát *nem* végző erő már nem is energia. Igen ám, csak hogy a szobrászat kész tettet, maradandó alkotást önállóan és központba helyezve megint nem tud ábrázolni, csak mellékesen, reliefben, a főalakot tartó építménybe vagy oszlopba illesztve. Ilyenkor és ilyen esetekben az erőt, a hatalmat a szobrászat a tett véghezvitele, cselekvés közben ábrázolja. A fenségre törekvő lovas-szobrok közül a legkevésbé mozgalmasak közé tartozik a Szent Istváné, a Marcus Aureliusé és a gróf Andrássy Gyuláé. Szent István budai szobra majdnem csak szobor, annyira nyugodt. A keresztyén lélek és az apostolság jelvényei transcendentális légkörrel veszik körül a szentségben tündöklő alakot s éppen ezért nem egészen indokolt a mozdulatlanság, az életelenség vádja. Andrássy Gyula is nyugodtan ül lován, de a ló legalább kilép. Kilép, sőt üget a Marcus Aurelius, a Gattamelata és a Colleoni lova is amellett, hogy ezeknél maga a lovon ülő alak is mozdulatot végez, békességet int, ellenségre mutat vagy éppen kardját húzza ki. Természetes, hogy az arcon és szemén is rajta ül az indulat pírja és tüze. A Kurfürst (Nagy Péter) meg a budapesti Rákóczi szobor lova meg egyenesen vágtat, szédületesen ágaskodik, mintha a csata kellős közepében volnánk. A Kolozsvári testvérek Szent Györgye is szemünk előtt öli meg a sárkányt. Nem vágtat ugyan, de mind a lovas, mind lova minden tagjában feszülten mozog, reszket, *vív*.

Ritka és szokatlanul merész módon kísérelte meg tehát Fadrusz az erőt, a hatalom fenségének szem elé állítását. A merész kísérlet teljesen sikerült. Ló és lovas természetes nyugalomban van, ebből ered a fenség, állapította meg már Alexander Bernát. De — tegyük hozzá — abból, hogy a várfok, melyen a lovas és ló áll, továbbá az egész környezet: a Szent Mihály templom s a tért körülvevő történelmi patinájú házak s maga az egész tér is az erő és nyugalom fenségének a kisugárzó forrásai.

Vörösmartynál örvendező nagy tömeg közepette s fő hadvezéreinek kíséretében, Fadrusznál egymaga királyi fenségében jelenik meg s áll előttünk Mathias rex-imperator.

4.

Következik az egész jelenet harmadik, bezáró mozzanata: a hatás érzékeltetése. Hódolat a nagyságnak, tisztelet a diadalmas hadvezér iránt, rajongó lelkesedés a magyar dicsőség megvalósítójáért és a megvalósult magyar dicsőségért, — ezt kellett kifejeznie a költőnek is, a szobrásznak is.

Vörösmartynál a hatás egyetemes, eget-földet betöltő éljen-riadalomban tör elő. A vértesi vadászban királyát megrezzenve felismerő ősz Peterdi vivátja indítja meg a zúgó szimfóniát: „A király az! Áldás életére!” Nyomban átveszi s tovább hömpölygeti a szólamot a szomszéd, aztán az egész utcasor, minden hű ajak: Mátyást éltető örömrivalgás tölti be a levegő-egyet, attól hangos Budavára, azt visszhangozza hegy, völgy és a zárt falak. A Mátyás Bécsét megvívó haragjában kiteljesedett erő, akarat és imperium magyar erő, magyar akarat, az egész magyar nép, az ország imperiuma és dicsősége. S hogy ez így van, az a nemzeti öröm annyira egyetemes, bensősége és önként eláradó, hogy még a néma falak, a szóvalany föld is átlelkésedik s részt kér és részt vesz a dicsőségből és örömből. Aranyánál viszont az egyetemes nemzeti gyászra rezdül meg a föld szíve s vonaglik át róla, völgy, halom.

A szobrászat a megmintázott személy, eszme, gondolat hatását nem szokta kiabrázolni. A kész alakot, az anyagba áttett eszmét a szobrász rábízta sorsára, odaállítja a közönség elé. Annyit és úgy hat a néző-re, amennyi erő és szépség van benne.

Fadrusz is Mátyását bátran sorsára, magára, mellékalakok nélkül hagyhatta volna. Ez esetben bizonyára más, egyszerűbb alapépítményt, valami megszokott oszlopfélét tervezett volna alája. Megtehette volna, ismétlem, azért, mert Mátyása, ahogy megüli a lovat, ahogy tekintete a megtestesült diplomata és uralkodói bölcsesség, feje és egész alakja pedig maga az erő és diadal, minden mellékalak és relief nélkül is kifejezi, kifejezte volna Magyarország fénykorát, amikor a sasteinkintű, legendás király alatt a magyar rettegve tisztelt és csodált nemzete volt Európának. Aki gondolatban megteszi e próbát, eltávolítva Mátyás mellől a mellékalakokat mind, s el a bástyafokhoz vezető két feljárót is, csupán magát a bástyát mint nélkülözhetetlen alapépítményt hagyva meg, meglepődve fog igazat adni: Mátyás szobra akkor is befejezett, egész remekmű, hüen, megrendítő, de ugyanakkor fölenelő maiestasban testesíti meg Mátyást, az igazságost, a világverőt, a magyarság történeti életének legdicsőbb korszakát. Azaz a magyar élet és gondolat eszméjét. Egyébként maga Fadrusz elvégeztette művével ezt a próbát a párisi világkiállításon. Ott csak maga a főalak volt kiállítva és mégis elnyerte az első, a nagy díjat, ami csattanósan igazolja iménti megállapításunkat.⁵

5.

Fadrusz lobogó, patétikus egyénisége azonban nem elégedett meg Mátyásnak és a magyar imperiumnak csupán eszményi, fogalmi, nyugalmas fenségű szem elé állításával. A Vörösmarty költeményének hatása alatt és csábítására még egy második merész és a szobrászatban szokatlan lépést

⁵ Lázár Bélánál i. m. 91. l. olvassuk: Mátyást a nagy csarnokban ezer és ezer szobor közé ékelve helyezték ugyan el, de mindez nem tudta elnyomni. Frigyes főherceg is látta Párisban és nagy elismeréssel szólt róla: A szobor egész Párisban nagy feltűnést kelt. „Mindig körülállták, ami pedig nagy szó, mert abban a csarnokban több ezer szobormű van. Éppen azért hatása nem lehetett teljes. — de a zsűri szakértő tagjai mégis észrevették, sőt játszva nyerte el a Grand Prix-t.”

tett: Szemlélhetővé varázsolta, érbe öntötte a hatást is. Azt, hogy hogyan fogta fel és értette a kor, az akkor élő magyar nemzet Mátyást, uralkodását, politikáját, hadi dicsőségét.

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy az uralkodó hatalma és dicsősége csak akkor igazán fenséges, ha a hatalom nagyságával jó értelemben vett népszerűség párosul. Ha az alattvalók, a nemzet, a nép érzi, tudja, hogy az a hatalom és dicsőség egyúttal az ő hatalma és dicsősége. A törvények között is az a legjobb és legszilárdabb, amelyik legközelebb áll a polgárok lelkéhez, amelyikről általános a meggyőződés, hogy a közjóért hozott, hogy éretted van, védelmedre és sorsod jobbulására szolgál, nem pedig károdra és ellened. Az uralkodó hatalmának és dicsőségének is, hogy valóban fenséges lehessen, a nemzeti, a népi közösség lelkében kell gyökereznie s a közösségi gyökérből táplálkozva gyümölcsével neki is táplálnia kell a közösség életét. A néplélek és hagyomány Mátyást a magáénak tekintette, alakját trufákkal, adomákkal, történetekkel fonta körül s egész uralkodását is úgy ítélte meg, hogy meghalt Mátyás király, oda az igazság. A történettudomány a néplélek értékmegállapításától csak stílusban és módszerben különbözik, a lényegben nem: Mátyás hatalma, dicsősége alattvalóinak, a népnek a szeretetén és ragaszkodásán alapult s sikerei és dicsősége az ország, a nép sikere és dicsősége volt. Vörösmarty Mátyás fenséges hatalmának népszerűségét, nemzeti jellemét azzal tünteti fel, hogy a Bécsből győztesen hazatérő király fogadására és tiszteletére kiözlilik Budavára utcáira a nép s felvonulnak hódolatra még benső ellenségei, a gögös főúri oligarchák is. S mikor a király hős vezéreitől kísérvé megérkezik, a szeretet és lelkesedés, az öröm és boldogság vívátját kiáltja feléje még a hegy, a völgy és a zárt falak is. Az éljen riadalom színe oly meleg és természetes, dinamikája oly egyetemes és magával sodró, hogy a Vörösmarty költeményének még a mai, a XX. században élő olvasója is azt érzi, hogy ő is ott volt, ott van az örvendező budavári népsokadalomban, hogy a hegy, völgy és a zárt falak visszazengésében az ő ajkának az éljen kiáltása is ott zúg és hömpölyög.

Ez a kép és együttérzés kapta meg és tartotta fogva a Vörösmartyt olvasó Fadruszt is, az embert, a magyart, hogy minden hű ajakkal együtt ő is fenn kiáltja az áldáskívánatot a szeretett nagy király életére. És ez a kép készítette és kényszerítette Fadruszt, a művészt is arra a szokatlan és merész vállalkozásra, hogy szobrán is láthatóvá tegye Mátyás imperiumának nemcsak eszmei, fogalmi nagyságát, hanem annak hatását és népszerűségét, nemzeti eredetét és áldásos tartalmát is. Azt, hogy Mátyás hatalma és dicsősége a magyarság lelkéből lelkezett, nemzeti, tehát valóban fenséges hatalom és dicsőség, az államot alkotó valamennyi tényező erő kifejtésének csúcspontja, a magyar életnek *egyszer volt* boldog beteljesedése s megismétlésre, újra megvalósításra sarkalló időtlen, örök feladata és célja. A konzolidált Magyarország hatalmi erőinek felhasználása.

Miképen, minő eszközökkel szemlélteti Fadrusz Mátyás imperiumának a nemzetre gyakorolt hatását, áldásos erejét s így teljes fenségét? A felelet amilyen meglepő, ép oly egyszerű. Vörösmarty hatása alatt, a Szép Ilonkában megrajzolt jelenet elemeinek a felhasználásával.

Vörösmartynál minden — még a néma természet és a zárt falak is —

hálás hódolatot zeng, kiált a hazatérő győztes király személye felé. Egy nemzet, az egész magyarság szeretete, öröme és büszkesége fogja körül s hajlik meg előtte boldog tisztességtevésül.

Fadrusz is ezt a mozzanatot ragadta meg és öntötte szoborba: a megérkezett Mátyás fogadja alattvalóinak hódolatát és szeretetét. Tőle jobbra és balra két-két alak áll, de *jóval mélyebben*,⁶ a bástyafok tövével egy szinten. Mind a négy alak úgy van elhelyezve, hogy a megérkező királyt fogadja. Mintha Szép Ilonkából, a Vörösmarty Budavár utcáján két oldalt telongó sokaságának a sorfalából cseppentek volna oda. Előttük, közöttük vonul el a király, s fogadja a nép, az ő hódolatukat. A király felé fordul, a nézőhöz közelebb eső két alak mélyen, a földig meghajítja zászlóját. A baloldalt álló hosszúszakállú ősz alak a földig hajtott zászlót bal kezében fogja, jobbjaiban levett sisakját, míg feje, arca örömkönnnyel tele felfelé néz, a királyra van szegezve rajongó ragaszkodással, mintha csodáló lelkesedésében mondaná: Királyom vagy s én mindenestől a tied! Jobboldali párjának tekintete szintén a királyra van függesztve; jobbjaival földre tett óriási pajzsát tartja, balját a király felé, de mélyen a zászlóra, a kivívott diadal jelvényére is mutatva könnyedén kinyújtja. Nyitott tenyerével szintén azt jelzi, mondja: Királyom, tied a dicsőség! A mögöttes, a főalakhoz közelebb álló két alak két-két zászlót tart kezében. A néző felé eső kéz a zászlót földig hajtja, míg a főalak, a Mátyás felőli kéz magasra emelve a király felé lengeti, lobogtatja. Minden, ami van e mellékalakokon: tekintet, arc, kéz, mozdulat, zászló a király felé van fordulva, neki hódol, az ő nagyságát és dicsőségét zengi.

6.

Csak egyetlen egy kivétel van: a királyhoz közelebb álló, hátsó baloldali alak arca és tekintete. Ennek az alaknak a felső teste, kiváltképpen pedig a jobb válla, magasra tartott feje nem egészen Mátyás, a mű középpontja felé fordul, hanem kissé tőle el, a néző felé. Mozdulata, magatartása kifelé ható, centrifugális.

E különös kivétel két kérdést támaszt. Egyik tisztán plasztikai. Az, hogy nem rontja-e e kifelé ható mozdulat az egésznek az összhangját, beleillik-e a mellékalakok szimfóniájába, vagy azt már anyagi mivoltában is disszonánsan zavarja? Nem, a szerkezet egységét, az egész mű összeállítását egyáltalán nem zavarja e különös kivétel. Azért nem, mert a kifelé fordulás mértéke annyira kicsiny és oly természetesen könnyed, hogy az egésznek monumentálisságában és eleven mozgalmasságában fel se tűnik, észre se vevődik. A második elutasíthatatlan kérdés: miért fordította el, kifelé ennek az alaknak a felső testét, főként fejét az alkotó művész? Mi e bár finoman könnyed, de mégis kivételes, a többiöi különböző mozdulatnak a tartalma és célja? Mit akart kifejezni vele Fadrusz?

A választ nem annyira az alak mozdulatából, mint inkább hangjából lehet megállapítanunk. Hangot mondok, mert ez a bronzalak hangot ad.

⁶ Szobrászilag, művészi hatás szempontjából a kelletténél is mélyebben. Felállítás előtt már kitűnt — maga Fadrusz is észrevette —, hogy mellékalakjainak magasabb szinten kellene állaniuk, de a hibát helyrehozni már nem lehetett. A talajviszonyok, illetőleg a fedezet hiánya miatt maradt el.

Nem is egyszerű beszédhangot hallat, hanem hangos kiáltást, fület-szívet megrezegtető harsány indulatszót. Nevezetesen ez alak szája erősen nyitott, ajka szélesen kerekre nyitva s a néző felé nagy erővel, miben az egész felsőtest, a mellkas is résztvesz, valami hangot, szót kiált a Mátyás tiszteletére és dicsőítésére. E pillanatban — az ajaknyílás nagyságából és formájából fiziológiailag is megállapítható — éppen *á* hangot. Ha most már azt kérdezzük, mit kiált ez alak, melyik az a fennkiáltott szó, amelyeknek az e pillanatban hangzó *á* az egyik tagja, csak kettőre gondolhatunk: a *Mátyás* és a *vivat szóra*. Alakunk tehát — ez következik az egész jelenetből is — vagy azt kiáltja: „Éljen Mátyás király!”, vagy azt: „Vivat Mathias rex!” Mivel a népből származott Kinizsi Pál áll előttünk s az ő ajkán harsányuló kiáltást vizsgáljuk, valószínűbb, hogy magyarul éljenzett s ennek következtében a Mátyás vagy a király szó *á* hangja zúg fülünkbe. De lehetséges, hogy latinul vivátozott. Hiszen a *vivat* szót népünk jól ismeri, gyakran használja még ma is. Régente talán nem éljenzett, hanem csak vivátolt. A renaissance, a humanista Mátyás idejében még a népi eredetű Kinizsi ajkán sem kárívó hát a latin örömkialtás. Ez esetben a *vivat* vagy a *Mathias* szó *á* hangja száll el a nyitott szájból, a nyitott ajkakon.

Nyitott száj, tágra nyitott, hangos szót kimondó ajkak, — ez megint szokatlan, megint fadruszi merészség. A képzőművészet általában követte és követi Lessing kánonját, amelyik azt mondja, hogy a képzőművész ne akarjon mozgást, cselekvést elmondani, a költő meg ne akarjon testet leírni. A képzőművészet tárgya a test, a költészeté a cselekvés. Nos a Fadrusz Mátyásának minden alakja merő ellenmondás, szabálytalan kivétel a Lessing kánonjából. Leghangosabb, igazán *hangos* kivétel Kinizsi Pál, a Kinizsi tágra nyílt nagyot kiáltó szája.

A szobrászat alakjai általában zárt ajkúak. Csak a legszenvedélyesebbek, helyesebben csak a legszenvedőbb alakok szája nyitott valamennyire. Ilyen a Laokoöné, a firenzei Niobeé, a müncheni Haldokló harcosé. Ezeknek szája nyitott, a fájdalom miatt az ajkak szélesre húzódva nem csukódnak össze. De a *nyílás* csak épenhogy nyílás, az ajkak távolsága csekély. A keskeny ajakrésen is nem tagolt szó száll ki, hanem vonagló, néma, tagolatlan fájdalom. Különösebb műértés nélkül, pusztán a fájdalomnak az emberi testre gyakorolt hatása ismeretében megállapítható az ilyen szobrokon az, hogy az ajaknyílás, a nyitott száj nem akusztikai mozdulat következménye, hanem egyszerűen a fájdalomtól gyötört test vonaglása. Rude Maillének központi alakja már tele torokkal és nyitottabb szájállással süvölti a forradalom indulóját. Puget, de különösen Falconet Milonja a halálos fájdalomtól szintén tágra nyitott szájjal szenved. De ezek közül is a Puget Milonja mintegy befelé szívja a hangot, mintha minden erejét oda akarná összpontosítani védekezésre, ahol az oroszlán karmait és fogát testébe vágja. A száj nagyon nyitott ugyan, de hangja inkább elhaló vonaglás, befelé húzódó ártikulátlan nyögés. A Falconet Milonjának a szájnyílása végletes, egész ismeretkörömben a legnagyobb, egészen az eltorzulásig nagy, ellipsis alakú nyílás, mivel merőleges átmérője aránytalanabban hosszabb, mint a vízszintes. Ezen az ajaknyíláson már a halálfélelem kétségbeesett nem is jajkiáltása, hanem ordítása, mint valami kráterből tör elő és ki.

Ha a fájdalom szavát kimondó nyitott ajak ritka, az örömet kiáltó, mint Fadrusz Kinizsijéé, még ritkább. En nem is láttam, nem ismerék ilyent. Fadrusz sem alkotott többet, pedig a Mária Terézia szobránál ugyancsak kínálkozott az alkalom. Fadrusz azonban a „Vitam et sanguinem“ kiáltást csak *felírta* a szobor alapzatára, meg se próbálta ajakra átvinni, míg a Mátyásénál merészen alkalmazta a kiáltást, amit pedig Lessing szerint már az udvariasság és az illem is tilt, — még a költészetben is.⁷

Kinizsi különös alakjáról már megjegyeztük, hogy a főalaktól kifelé fordulása kismértékű és annyira könnyed, hogy a többi Mátyás felé fordult és őt köszöntő mellékalak együtteséből nem különül el, a csoport egységét egyáltalán nem zavarja. Hát a nyitott, éljent kiáltó száj nem kirívó, nem komikus? Hiszen az ilyen különös, merészen új és szokatlan művészi fogás alkalmazása könnyen komikumba fulladhat. Ezt a veszélyt Fadrusz géniusza bravurosan elkerülte. A Kinizsi nyitott szája, hangos éljen kiáltása t. i. tartalmilag, hangulatilag is nemcsak összhangban áll az egész jelenettel, hanem annak egyenesen a betetőzője, szólamvezetője. Mert tartalmilag, érzés szerint mit tesznek társai is? Hódolnak Mátyásnak rászegzett tekintettel, mélyen lehajtott zászlókkal. Egész magatartásuknak, minden mozdulatuknak a gyökere ugyanaz az egy érzés, hódolat a királynak, mit legközvetlenebbül a magyar ember mégis csak egy szívből jövő hangos éljenkiáltással tud és szokott kifejezni. Bizonyos, hogy a másik három alaknak is ott lebeg, ha nem is az ajkán, de a szívében az „Éljen Mátyás király!“ örömkialtás. Kinizsi ez érzésnek szavát is adja s ezzel az általános hódolatnak és örömmek ő a legteljesebb kifejezője, szólamvezetője.

Kinizsi, az ő harsány éljen kiáltásra nyílt szája, úgy ahogy Fadrusz megmintázta és elhelyezte, a legbeszédesebb, *karvezető* kifejezője a Mátyás fenséges és népszerű dicsőségének. A mellékalakokban kifejezett elgondolásnak és művészi célnak ő a hordozója. Ezért a csoportnak ő a közép-pontja. Szobrászatilag a legszigorúbban hozzátartozik a mű egységéhez. Eszmeileg, szerepénél fogva pedig Mátyás után a második főalak. Mátyás hatalmának a népszerűségét, nemzeti mivoltát ő fejezi ki a legkézzelfoghatóbban. Azt t. i., hogy az a hatalom egyúttal a nemzet hatalma, a magyar nép dicsősége, forrása a néplélek szeretete, eredménye a nemzetnek is személyes jóléte és büszkesége. Ennek a történeti valóságnak átfogóbb, szemléletesebb szimbolumául csakugyan nem lehetett mást venni és odaállítani, mint a molnárlegényből főhadivezérré fölemelkedett Kinizsit, az ő éljen kiáltását.

De miért nem végzi el Kinizsi ezt a szerepét, mint társai, csak Mátyás felé fordulva? Miért fordul tőle el, bár könnyedén, de határozottan a néző felé? Miért nem kiáltja az éljent csak Mátyásra, az ő személyének, hanem a néző fülébe is, a publikum közé? Azért, mert Kinizsire Fadrusz még egy más szerepet is rábízott, kettős feladatot ruházott rá. Az elsőt, a befelé irányulót láttuk. Ez abban áll, hogy a Mátyás hatalmának és dicsőségének nemzeti, népszerű tartalmát és hatását, mint a mellékalakok karvezetője, a legmeggyőzőbben igazolja, a legfelső fokon hirdesse és zengje.

⁷ Lessing: *Laokoon*. 41. 1

Mi Kinizsinek a másik szerepe, miben áll feladatának kettőssége?

Először is rá kell mutatnom újból arra, hogy Kinizsi a Mátyásnak hódoló csoportozatban a népi gondolat megtestesítője. A mellette álló hosszúszakállú ősz vitéz, ki baljában zászlót, jobbában sisakját tartva örömkönnyet hullató rajongással függeszti tekintetét Mátyásra, szintén a népi gondolatot képviseli. Hisz Magyar Balázs ez az alak,⁸ ki megint alacsony sorból, közlegényből lett Mátyás egyik legjobb hadvezére s mint ilyen erdélyi vajdává, az ország egyik leggazdagabb birtokosává. A két népi eredetű alak közül azonban Kinizsi az előbb. Magyar Balázst jóformán csak a történelemtudomány és a nagyon művelt magyarok ismerik. Kinizsi ellenben még az írni-olvasni nem tudók előtt is jól ismert hős. Történet és hagyomány, a nemzettársadalom legfelsőbb és a legnépibb rétegének fia egyként tudja, ismeri életét, beszéli mesébe illő sorsát, nagy erejét, haditetteit, kiváltképpen a török elleni vitézségét (Bronz alakjának is jobb kezében a mélyen lehajtott zászló török zászló, törökön aratott diadal jelvénye: a baljával magasra emelt zászló meg a cseh oroszán ketrecbe zárását jelképezi). Annyira népszerű és vonzó alak Kinizsi, hogy ha csak egyszerűen kimondjuk nevét vagy rágondolunk alakjára, már is visszamegyünk az ő, a Mátyás korába, szemtanúi vagyunk a nagyerejű Kinizsi hőstetteinek: *kortársakká* válunk. Eltűnik az idői távlat, a múlt és jelen összefolyik. De eltűnik az élet és halál közötti szakadék is: Kinizsi és kora megelevenedik előttünk s mi elfelejtjük, hogy a mában élünk. Ez a hatása minden nagyon népszerű, a nemzeti köztudatban általánosan élő alaknak: összekötő kapcsok ők a jelen és múlt, a régen letűnt és a most élő nemzedékek között: magukhoz vonzanak, saját emberöltőjükbe, az ő külön világukba visznek vissza szemlélő vagy éppen cselekvő kortársakká avatnak (János vitéz mesébe ringat; a puszta név, Toldi, Nagy Lajos korába).

Ez a feladata és ebben áll a kettős szerepe a Fadrusz bronzba öntött Kinizsijének. Sőt Fadrusz a feladatot még fokozta és konkrétizálta. Mert a Mátyás hatalma iránt a tisztelet és hódolat általános érzését már amúgyis érzi a szemlélő a mellékcsoportnak mint egésznek a láttára is. Hiszen a négy alak — Kinizsivel és Magyar Balázssal együtt Szapolyai István és a paizsos Báthori István⁹ is — a Mátyás hatalmának hódol, azt ünnepli

⁸ Élő mintája Szász Gerő, az egykori Kolozsvár-hidelvei ref. pap és egyházkerületi főjegyző. Szász Gerő költő is volt s mint ilyen a Petőfi Társaság-nak tagja és az Erdélyi Irodalmi Társaságnak alelnöke. Szenvédélyes egyénisége könnyen lobbant az öröm ódái hevíletére és az elkeseredés zordonságára egyaránt. A szintén pathetikus Fadrusz már legelső kolozsvári tartózkodása alatt megismerkedett a minden művészi törekvésért és szépért lelkesedő Szász Gerővel s így mintázta meg az ő érdekes és jellegzetes testi és lelki egyéniségéből a Mátyásért rajongó Magyar Balázst.

⁹ Megjegyzendő, hogy a négy hódoló alak nevét Fadrusz maga sem a pályázatra beküldött minta leírásában, sem másutt meg nem nevezte. Nevüket először Szádeczky Lajos, a magyar történetnek akkori kolozsvári egyetemi professzora nevezte meg, s amint ezt ő maga feljegyezte: „Nem egy, de öt szobrot kapott egyszerre a nemzet, mert a nagy királyt ábrázoló főalak mellett a *nemzetet jelképező* mellékalakok mindegyike magában is egy-egy műretek. A közönség kereste is mindjárt, hogy kiket ábrázolnak. A *díszlakomán* a Fadruszt felkészöntő szónok (Szádeczky Lajos) a művész intenciójának tett eleget, midőn megnevezte őket: Magyar Balázs az ősz hadvezér, Kinizsi Pál a törökverő, Szapolyai

és dicsőíti arcával és egész testével, minden mozdulatával. Nyilván így cselekszik, ezt teszi a néző is. Társukká szegődik, csatlakozik hozzájuk s velük együtt hódol, örvend, zászlót hajt a Mátyás tiszteletére és dicsőségére. Eljent, vivátot kiált maga a mai néző is a nagy királynak Kinizsivel együtt.

A négy bronz-alak között, mint láttuk, Kinizsi a karvezető. Az ő éljen kiáltása a vezérszólama, legönkéntelenebb formája és legteltesebb felső foka a hódolatnak Mátyás király nagy és népszerű hatalma és dicsősége iránt. Tömeghatást akart elérni Fadrusz a Kinizsi különös, kifelé forduló alakjával és tágra nyitott, nagyot kiáltó szájával. Azt, hogy a mai néző, a mai magyar, mi is Mátyásnak éljent kiáltunk, nevére fényt, emlékére áldást zengjünk. Szokatlanul merész cél — szokatlanul merész eszközzel. Élet, tett, eleven, frissen lüktető élet áramlik és zeng szobrában. A szobor s amit ábrázol, a Mátyás fensége, hatalma és dicsősége, a mienk, a mai magyarságé. És mi, a mai magyar nép is a Mátyás népe vagyunk. Kevés művésznek sikerült fenséges, nagy eszmét annyira közvetlenül és mélyen, élő valóságként áthelyeznie minden rendű és rangú néző lelkébe, mint Fadrusznak. Mátyás nemcsak legmonumentálisabb, de legközvetlenebb, egyszerű, érthető szava ellenére is a legbeszédesebb s így legnépszerűbb, legnemzetibb szobrunk. Igazi magyar kincs. Ezért van, hogy körülötte a ránézelők, a csodálók sora szakadatlan s hogy műélvezőinek állandó és népes csoportjában a többség mindig a faluból, a kis emberek köréből kerül ki. Abból a társadalmi rétegből, amelyik a legtöbb szobor mellett közönyösen halad el, mivel az a szobor nem mond neki semmit, néma. A Fadrusz Mátyása ellenben magához vonz, megszólít, együttörvendezésre indít mindenkit, nagyot és gyermeket, a művelteket és a megszámlálhatatlan népet egyaránt.¹⁰

Látjuk tehát, hogy Fadrusz nem elégedett meg a Mátyás hatalmának, dicsőségének a kiábrázolásával, hanem feltüntette és áttette a nézőre is, a néző lelkébe is mint áldott, élő magyar valóságot, boldog magyar eszményt, melynek alapja, ereje a nép szeretete, értéke a nemzet boldogsága. E hatást nem relieffel és a talapzaton, hanem külön tagolva ugyancsak kétszeres nagyságú embercsoporttal tette szemlélhetővé, kik a Bécsből hazatérő Mátyás útját szegélyezve jobbról és balról hódolnak, zászlót hajtanak meg vagy lengetnek feléje a magasba és örömet kiáltanak nevére és életére. Szobrászatilag a hódolók csoportja önmagában is, de a főalakkal is tökéletes egységet alkot. A főalak mindenképpen középpont és messze kimagaslik a neki hódolók fölött. A mellékalakok viszont mind a főalakra néznek, feléje irányul testük és lelkük minden mozdulata és érzése egyaránt. Ez által az egész mű szerkezeti egysége zavartalanul tömör, semmi lazaság, szétfolyás nincs. Még a könnyedén kifelé, a nézővel szembe forduló Kinizsi

István a nádor, Ausztria kormányzója s Báthory István erdélyi vajda személyében. (Százdeczky: i. m. 416.).

Sajnos, a nevek még máig sem ivódtak bele a köztudatba. Legtöbb néző ma is csak találgatja, kinek a bronz-alakja áll előtte. Kolozsvári kalauzok és idegenforgalmi nyomtatványok (képes levelezőlapok) feladata a nevek tudatosítása és elterjesztése.

¹⁰ Világos, hogy a szobor műalkotási vonásai közül itt csak a tárgyalt kérdéssel kapcsolatosakra mutatunk rá.

alakja se zavarja meg a szerkezet szoros egységét, nem lép ki belőle. Igaz ugyan, hogy a hódolat legteltesebb és legközvetlenebb kifejezője ő, de az is igaz, hogy még egy második feadatot is vállalt és végez. Azt, hogy hangos éljen kiáltásával a nézőt is odavonzza, besorozza, beleállítsa a hódolók közé egészen az éljenzés, az áldáskívánás visszazengéséig. És elvégzi a merészen rábizott második feladatot is merész, bár egyszerű és érthető módon, teljes sikerrel és a szerkezeti egység megzavarása nélkül.

8.

Ha most már a Fadrusz hódoló csoportját akár a részek aprólékosságában, akár mint egészet a maga összeállításában, akár topográfiai elhelyezés, akár a bennük dobogó érzés, tehát az eszme szempontjából tekintjük, vajjon nem a Vörösmarty Szép Ilonkájának a hódoló népét, hódolati jelenetét látjuk magunk előtt? Ha más nem, hát a Kinizsi tágra nyitott szájának nagy éljen kiáltása önmagában is igazolná, hogy az történik itt is, ami a Vörösmarty költeménye szerint történt egykor Budavára utcáján Bécs megívása után.

A két jelenet mint egész, eszmeileg és cél szerint egymást fedi. Mint megvalósított művészi ábrázolás is a Fadrusz hódoló csoportja azonos a Vörösmarty költeményének budai népével és hódoló jelenetével. Azaz a Fadrusz szobrának a forrása, eredeti mintája a Vörösmarty Szép Ilonkájának említett jelenetében, idézett soraiban van. Ahogy és amit Vörösmarty megjelenített szóban, költeményben, azt és úgy állította elének bronzban Fadrusz.

Vajjon nem véletlen-e az egész? A hasonlóság állítása nem csupán kimesterkélt okoskodás? És az eredeztetés, az összefüggés szálvetése nem pókhálósövés? — tehette már eddig nem egyszer s teheti fel újra az olvasó. Nem, — válaszoljuk nemcsak az egykori egyéni intuíció alapján, hanem a két műalkotás alaki és tartalmi, anyagi és eszmei elemeinek mind részletező, mind összefoglaló vizsgálata alapján. Ezt a vizsgálatot mindenki elvégezheti. És ennek a vizsgálatnak minden esetben egy az eredménye. Az, hogy az egyezés nem véletlen, a hasonlóság nem kimesterkélt okoskodás, az eredet szála pedig nem lebegő pókháló, mert Fadruszt Vörösmarty ihlette, szobrának a mintája Vörösmarty Szép Ilonkája.

Jól tudom, hogy minden intuitív szemléletnél, tárgyi bizonyítéknál hatásosabb érv volna — ha ugyan ezek után is szükséges — valami Fadrusztól magától származó feljegyzés, utalás műve eszméjének a kialakulására és kivitelének módjára nézve. Ez volna az egész dolgozat, illetőleg a két mű közötti viszonynak igazoló pecsétje. Sajnos, ilyen nincs, ilyen idézni nem tudok.

Közvetett, nem Fadrusztól származó, de mégis megerősítő nyilatkozatra azonban módunkban áll hivatkozni. A hivatkozás előtt azonban idézzük emlékünkből, hogy Fadrusz, bár kevés iskolát végzett, a legműveltebb, a legtanultabb koponyák közé tartozott. Szorgalma és lángelméje az emberi és művészi felelősség érzetének parancsszavára csakhamar és bőven pótolta az iskolaszerű felsőbb tanulmányok hiányát. Maga Fadrusz is feljegyezte, hogy mily gyorsan tanult meg mindent, nyelveket, történelmet, anatómiát.

mindent, amire mint embernek és művésznek szüksége volt. Személyes ismerősei is kivétel nélkül mind feljegyezték roppant tudását, párját ritkító műveltségét. Tóth Béla azt írta, hogy nagyeszű, roppant tudású ember... „Első, szinte még idegen találkozásunkon Mária Terézia koráról beszélünk. És Fadrusz János egy-két perc alatt lerombolta szobám falait, eltüntette a bútorokat, el engemet, el magát. Kedves, barátságos, kicsiny ablakú bécsi szobában, anno 1760 vagy hány, két liszteshajú bácsi suttogott a sakktábla mellett arról, hogy mi történhetik most a Burgban. És tudtak mindent.“ Kozma Andor meg így jellemzi Fadrusz tudását és műveltségét: „És mondhatom, hogy ma kevés olyan pallérozott ízlésű, erős eszű, komoly tanultságú művésznünk van, mint Fadrusz. Különösen a történelemben és az irodalomban nagy a jártassága. No meg éppen Mária Teréziáról, vagy az igazságos Mátyás királyról, az ő témáiról, minden apró könyvet ismer, amit csak valaha megírtak, és minden anekdótát, amit megírtak, vagy talán még meg se írtak.“¹¹

Ezek után lehetetlen még a feltevése is annak, hogy Fadrusz nem ismerte Vörösmarty remekét, a Szép Ilonkát. Olvasta, ismerte, hatott rá. Ott a tárgyi bizonyíték, maga a szobor. Részleteiben is, de főként mint egész nem más, mint a Vörösmarty ábrázolta jelenetnek ércbe öntött mása.¹²

* * *

Kisebbiti-e megállapításunk Fadrusz szobrának művészi értékét, csorbát üt-e művészi lángelméjének eredetiségén az a tudat, hogy Mátyásának, forrása eszmében és kivitel tekintetében egyaránt Vörösmarty Szép Ilonkája? A kérdést tisztán az irodalom keretében régen megválaszolta Shakespeare, nálunk meg legújabban Katona Bánk bánja. A válasz az, hogy az eredetiség a művészi formaadáson fordul meg s nem a tartalmi elemek azonosságán vagy rokonságán. A felhasználás módjának, a kifejezésnek, a stílusnak kell eredetinek, sajátosan egyéninek és újnak lennie. S ha ez így van író és író között, mennyivel inkább áll, ha az egyik műalkotás költemény, a másik szobor. A Fadrusz Mátyás-szobra is sajátosan üde alkotás, stílusa annyira új és egyéni, hogy minél többször és minél különbözőbb viszonylatban elemezzük, annál tisztább kristályként csillog szét páratlan nemzeti és művészi értékének az eredetisége is.

¹¹ L. Mindkét nyilatkozatot Lázár Béla: i. m. 102—3.

¹² Nem érdektelen felemlítenem, hogy a Fadrusz alkotásaihoz minden adatot, irodalmi terméket áttanulmányozott életrajzírója, az őt személyesen is ismerő Lázár Béla is kereste a Mátyás-szobor eredetét költészetünkben. „Még fülében csenghetett a költő szava is: Ki áll amott a szírttetőn, Hunyad magas falánál? S egyszerre kész volt a maga szenvedélyes Mátyás rajongásának... ábrázolata: amint a bástyán álló fejedelemnek hódolnak hívei“ (I. m. 175. l.). A Czuczor költeményének ismerői legott észreveszik, hogy Lázár téves helyen kereste és vélte feltalálni a Mátyás-szobor őskéjét.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kladása

Azok a számok, melyeknél az ár nincs feltüntetve, elfogytak

1. Rass Károly: Reményik Sándor	---
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	---
3. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	---
4. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	---
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	---
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben	---
7. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	---
8. K. Sebestyén József: A brassói fekete templom Mátyás-kori címei	---
9. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	---
10. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	---
11. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	1.20
12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban	2.---
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címe	1.50
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	1.50
15. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	---
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelm halála és nyugvóhelye	---
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-tantra-számazék irodalmunkban	1.50
18. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év	2.---
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	2.---
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyet. XVI-XIX. század kéziratos énekeskönyvei	1.50
21. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919-1928. évekről	1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	1.50
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	---
25. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	---
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	1.50
27. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	1.50
28. Biró Vencel: Püspökléletről az erdélyi róm. kath. egyházmezőben	1.50
29. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	---
30. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839-1841)	1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	1.50
32. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág” Magyarországon c. regénye	1.50
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	1.50
35. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczi fejedelmek idejében	1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe	1.50
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1836-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalkotása érdekében	1.50
38. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év	---
39. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	1.50
40. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	2.50
41. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	1.50
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	2.50
43. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	1.50
44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	---
45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	---
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése	2.50
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékiratok	---
48. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	1.50
49. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	---
50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek	---
51. Balogh József: Olasz falifestmények Gyulafehérvárt	---
52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	1.50
53. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	1.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795-1855)	4.---
56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	1.---
57. Tavasz Sándor: A lét és valóság	2.---
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI-XX. századi helyneveinek ismeretéhez	2.---
59. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	---
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	2.50
61. Boros György: Carlyle	1.20
62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspök a XVI. században	1.50
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blummann	2.---
64. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év	1.50
65. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténet-írás legújabb irányai	1.50
66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	1.50
67. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	---
68. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	---
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	---
70. Ferenczi Miklós-Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	---
71. Balogh József: Márton és György kolozsvári szobrászok	5.---
72. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben	---
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	---
74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	---
75. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély	2.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	---
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	1.20
78. Venczel József: A falunka és az erdélyi falunka-mozgalom	2.---
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év	2.---
80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	2.---
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	1.20
82. Graudpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	2.50

83. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	1.20
84. Kozocsa Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról	1.20
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	2.50
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században	—
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	2.—
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év	1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke	2.—
91. Szabó T. Attila: Níres-Szásznyíres település, népesítés, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században	2.50
92. János Elemér: Nyelv- és társadalom	1.50
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	—
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798–1861	1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év	2.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevője	2.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás	1.20
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete	2.—
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897–1937)	—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága	1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei	2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év	2.—
103. Makkai Endre-Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez	4.—
104. Szabó T. Attila: Bábonny története és települése (68 képpel)	4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874–1937)	2.—
106. Fábán Béla: Nagykezd helynevei	1.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak	2.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak	1.20
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig	2.—
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága	1.20
111. Lakatos István: A muzsikusz-Ruzitskák Erdélyben	—
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év	2.—
113. Domokos Pál Péter: Zemlány János kéziratok énekeskönyve (XVII. sz.)	1.20
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jogbágyának szolgáltatása és adózása (1640–1690)	2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján	1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalkodásában és korai működésében	1.50
117. Palotay Gertrud: Árva Bethlen Kata fonalas munkái	2.—
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat	1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege	1.20
120. György Lajos: A magyar nábob	1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenik-hegyi Brassóvár várártalma	1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év	2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez	1.50
124. Ady László: Magyarokpus helynevei	2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárlága	2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű emlékeink	1.80
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741–1798)	1.—
128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény	4.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán	4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói	2.50
131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himnusz-minta-rajzok	2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana	2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai	2.—
134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom	—
135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig	2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csángós magyarokról	2.50
137. Debreczeni László: Szélgjegyzetek egy népművészetről szóló munkához	2.—
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei	3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség	2.—
140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben	1.50
141. Entz Géza: A dési református templom	2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-jordító	1.—
143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok	5.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban	1.50
145. Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése	2.50
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története	1.—
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága	2.—
148. Tavasz Sándor: A két Apafi fejedelem	2.—
149. Nemeth Gyula: Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése	2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori emlékei	3.—
151. Makkai László: Szolnok-Doboka megye magyarsága	2.—
152. Győrffy István: Erdély virágatlan növényei (Cryptogamae) a kutatás jövőt néző megvilágításában	3.—
153. Balogh Artúr: Erdély nemzetiségi kérdései	1.80
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben	1.50
155. György Lajos: A Benigni-könyvtár	1.—
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése	2.50
157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben	2.—
158. Vita Zsigmond: A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században	1.50
159. Palotay Gertrud-Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himnuszok (137 képpel)	12.—
160. Mikó Imre: A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt	2.50
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel)	8.—
162. Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései (16 képpel)	3.—